

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שופטים, תשס"ט
מספר 823מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הקלות הנסבלת של התרת עגונות¹

על קבלת עדות כתוב בפרשתנו: "לא יקום עד אחד באיש לְכָל עֶזְרָה וְלְכָל חֲטָאתָ בְּכָל חֶטֶא אֲשֶׁר יַחֲטָא, עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים אוֹ עַל פִּי שְׁלֹשָׁה עֵדִים יִקוּם דְּבָרָ" (יט:טו). מכאן למדו חז"ל: "כל מקום שנאמר עד, הרי כאן שנים, עד שיפרוט לך הכתוב אחד" (סוטה ב ע"ב). וכך נפסק גם להלכה: "אין חותכין דין מן הדינין על פי עד אחד, לא דיני ממונות ולא דיני נפשות" (רמב"ם, הלכות עדות ה, א).

"דיני הראיות" הוא תחום הלכתי מן המורכבים והמפותלים. תחילתו של כל דיון משפטי או ציבורי היא בירור המציאות – מה היו פרטי המקרה המדובר. הדבר נכון בכל תחום שבו נדרשת עדות: בדיני נפשות ובדיני ממונות, בדיון משפטי או בקידוש החודש, בטומאות וטהרות או בדיני אישות. כדי לברר את המציאות לאשורה יש צורך בזהירות רבה, וכדי למנוע טעויות בשיפוט באה ההלכה וקבעה סייגים קשים ומפליגים לבית הדין בבואו לברר את שקרה. הדיינים אינם רשאים להסתמך על עדות של עד אחד גם אם ברור כשמש שהוא דובר אמת ומתאר את שקרה במציאות.

מפליא אם כן, שדווקא בעדות להתרת עגונה הקלו חכמים והסתפקו בעד אחד בלבד. ולא רק זאת, אלא שהפליגו והרחיקו לכת בהקלה: חכמים מתירים אישה מעגינותה גם על סמך עדות נסיבתית, עד מפי עד, עדות של ילד, עדות של אישה, עדות של קרוב, של נוגע בדבר ואף של גוי המשוח לפי תומו. ואפילו העגונה עצמה יכולה להעיד על עצמה שהיא אלמנה גם אם רק היא ראתה את הבעל נהרג.² כמובן, על בית הדין לבדוק היטב כל מקרה לגופו, אך חכמים רשאים להקל מאוד בדרישות הרשמיות של בירור המציאות כאשר מדובר בצורך להתיר עגונה ולאפשר לה להינשא מחדש ולשקם את חייה. הקלות של התרת עגונה אינה מובנת מאליה. הדבר חמור במיוחד כיוון שיש כאן חשש לאיסור עריות, לאשת-איש (ויק' יח: כ). אם חלילה יטעה בית הדין ויתיר לאישה להינשא מחדש, ולאחר זמן יחזור הבעל הראשון, הרי האישה והבעל השני עברו (אמנם בשוגג) על גילוי-עריות, הילדים יהיו ממזרים, האישה תיאלץ להיפרד מהבעל השני ואסור יהיה לה לחזור אל הבעל הראשון.³ כל זה בהיבט ההלכתי היבש, וכמובן הלב נכמר כשחושבים על הטרגדיה העצומה של כל הנוגעים בדבר במקרה של החלטה שגויה.

¹ בהלכה מצאנו שהכינוי "עגונה" אמור בשני מצבים: (1) אישה שבעלה נעלם ועל פי השכל הישר ככל הנראה אינו בין החיים והדעת נותנת שהיא אלמנה, אלא שאין לכך הוכחה הלכתית מספקת, ולכן היא נחשבת אשת איש כל זמן שאין הוכחה אחרת; (2) אישה שהיא מסורבת גט, כלומר בעלה מסרב לתת לה גט אף שבית הדין פסק שעליו לגרשה. במצב זה האישה היא בוודאי אשת איש. במאמר זה נדון רק בעגונה מהסוג הראשון.

עוד נעיר שלצד עגונה יש גם מצבים של גבר עגון, כלומר אשתו נעלמה וכנראה אינה בין החיים, ולכן הדעת נותנת שהוא אלמן. בהלכה מקובל לדון רק באישה עגונה ולא באיש עגון, כיוון שההיתר של האישה הוא חמור כפי שיוסבר בגוף המאמר, ואילו ההיתר של האיש הוא פשוט בהרבה שהרי יש כאן "רק" איסור מתוקף חרם דרבנו גרשום שלא לשאת שתי נשים.

² רמב"ם הלכות גירושין פרק י"ג.

³ ראו משנה יבמות י, א.

חז"ל מתארים תהליך ארוך וקשה שעברה סוגיית התרת העגונות עד שהגיעה לקלות הגדולה שתיארנו. תחילת התהליך היא ב"מעשה שהיה". מעשה קדום זה מובא בתלמוד (יבמות קטז ע"ב), ורב בו הסתום על הגלוי:

שילפי קציר חטין היו, והלכו עשרה בני אדם לקצור חטין, נשכו נחש לאחד מהן ומת, ובאת (=באה) אשתו והודיעה לבית דין, ושלחו ומצאו כדבריה; באותה שעה אמרו: האשה שאמרה מת בעלי – תנשא, מת בעלי – תתיבם.

מעשה זה קדום, שכן במשנה⁴ נחלקו בית שמאי ובית הלל אם יש להתיר את האישה להינשא רק במקרים שהם בדיוק כמו המעשה שהיה, או שבכל מקרה אפשר להתיר אותה. בדורות הפנאים נקבעו עוד הקלות בהתרת עגונות והמשנה מתארת בפירוט רב את דרך ההכרעה (יבמות טז, ז):

אמר רבי עקיבא: כשירדתי לנהרדעא לעבר השנה מצאתי נחמיה איש בית דלי. אמר לי: שמעתי שאין משיאין את האשה בארץ ישראל על פי עד אחד אלא רבי יהודה בן בבא, ונומיתי לו (=ועניתי לו): כן הדברים. אמר לי: אמור להם משמי... "מקובלני מרבן גמליאל הזקן שמשיאין את האשה על פי עד אחד". וכשבאתי והרציתי הדברים לפני רבן גמליאל שמח לדברי ואמר: מצאנו חבר לרבי יהודה בן בבא. מתוך הדברים נזכר רבן גמליאל שנהרגו הרוגים בתל ארזא והשיא רבן גמליאל הזקן נשותיהם על פי עד אחד. והוחזקו להיות משיאין על פי עד אחד, והוחזקו להיות משיאין עד מפי עד, מפי עבד, מפי אשה, מפי שפחה. רבי אליעזר ורבי יהושע אומרים: אין משיאין את האשה על פי עד אחד. רבי עקיבא אומר: לא על פי אשה ולא על פי עבד ולא על פי שפחה ולא על פי קרובים. אמרו לו: מעשה בבני לוי שהלכו לצוער עיר התמרים וחלה אחד מהם בדרך והביאוהו בפונדק ובחזרתם אמרו לפונדקית איה חברנו? אמרה להם "מת וקברתיו", והשיאו את אשתו. אמרו לו: ולא תהא כהנת כפונדקית? ! אמר להם: לכשתהא פונדקית נאמנת, הפונדקית הוציאה להם מקלו ותרמילו וספר תורה שהיו בידו.

משנה זו מציגה לנו שלא כדרכה לא רק את הדעות השונות אלא גם את המשא ומתן ההלכתי בסוגיה זו. תוך כדי דיון מספרת המשנה על עוד שני אירועים של התרת עגונות: מקרה עלום של הרוגים בתל ארזא ומקרה של חבורת כוהנים שאחד מחבריהם נפטר בפונדק בדרך ליריחו.

אפשר לדמיין את סערת הדיון בבית המדרש של חכמי המשנה. רבי יהודה בן בבא נוטה להקל, רבי אליעזר ורבי יהושע מתנגדים נמרצות, ובדור שאחריהם רבי עקיבא מחמיר עוד ומנסה לחזק את חומת הדת נגד הסחף וההקלות הבלתי-נסבלות לדעתו. עם זה רבי עקיבא בהגינות רבה מביא עדות של חכם בבלי זקן – נחמיה איש בית דלי – שזוכר את עמדתו של רבן גמליאל הזקן. שיטת רבן גמליאל הזקן לא נשתמרה במסורת הארץ-ישראלית, אבל לאחר עדותו של רבי עקיבא נזכר רבן גמליאל השני, נכדו של רבן גמליאל הזקן, באותו מעשה שעשה סבו בתל ארזא. אבל רבי עקיבא עדיין עומד על דעתו, ואפילו המקרה של הכהן שלא חזר מהמסע ליריחו אינו משכנע אותו לוותר אפילו מעט בסוגיה זו. בסופו של דיון נפסקה ההלכה כנזכר לעיל.⁵

כיצד אפשר להסביר את הנטייה להקל בהתרת עגונות?⁶ התלמוד מביא הסבר: "מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחלה" (יבמות פח ע"א). הסבר זה עצמו צריך הסבר. לכאורה – משמעות ההסבר הוא שאם האישה תינשא לאדם אחר ובסופו של דבר יתברר שנישואין שניים אלו נערכו בטעות והבעל הראשון חוזר, הרי הדבר יהיה חמור ביותר. וכיוון שההלכה מחמירה עם האישה בסופו של התהליך, הרי שאפשר להקל עליה בתחילתו. הסבר זה תמוה, שהרי הדעת נותנת שכדי למנוע חלילה נישואין שניים שגויים יש להחמיר עוד בתחילת העניין!

רש"י מסביר "מפני שהיא חוששת שמא תקלקל ולא מינסבא עד דבדקה שפיר (= ולא נישאת עד שבודקת היטב)". לכאורה רש"י מטיל את האחריות על האישה שתבדוק היטב בעצמה ולא תסמוך על ההיתר שקיבלה מבית הדין. ושוב הדבר תמוה: וכי האישה יכולה לבדוק את המציאות טוב מן המוסדות הציבוריים בכירור השאלה אם אכן בעלה נהרג?!

אילולי דמיסתפינא הייתי מציע להסביר זאת כך: בכל בירור של המציאות וגביית עדות יש סכנה בהחלטה שגויה. אמנם יש לדיינים סיעתא דשמיא, אלא שעדיין מדובר בבני-אדם. האדם יראה לעיניים

⁴ יבמות טו, ב.

⁵ הרמב"ם בפירוש המשניות שם: "ואין הלכה כר' אליעזר ולא כר' יהושע ולא כר' עקיבא. אלא הדין אצלנו – משיאין על פי אישה ועל פי קרובים... ועד מפי עד, מפי אישה, מפי עבד, מפי שפחה... שגוי מסיח לפי תומו כשר". במהלך הדורות מצאנו עשרות ואף מאות מקרים של עגונות שחכמי ישראל טרחו ככל האפשר על מנת למצוא להן היתר מכבלי העגונות, אבל אין כאן המקום להאריך.

⁶ הסברים נוספים ראו רמב"ם הלכות גירושין יג, כט; רש"י מסכת שבת קמה ע"ב, ד"ה 'לעדות אישה'.

וה' יראה ללבב, ואין לדיין אלא מה שעניו רואות. לכן ההלכה קבעה דיני ראיות נוקשים "וחיסקה" את הדיינים. אבל במקרה של התרת עגונה אין צורך בחישובים. עצם הבנת המשמעות של טעות מצדם והידיעה על העברות החמורות שתיגרמנה במקרה של טעות גורמות לדיינים זהירות מופלגת. במצב כזה אין צורך בהערמת קשיים רשמיים בדיני ראיות, ואפשר להקל.

נראה שיש להוסיף גם נימוק אנושי למציאת הקלות בהתרת עגונה. הרמב"ם כותב: "לפיכך הקלו חכמים בדבר זה... כדי שלא יישארו בנות ישראל עגונות" (הלכות גירושין יג, כט). נראה שבמהלך הדורות ידע עם ישראל מקרים רבים שבהם נותרו נשים עגונות, וכך יצא הדבר מגדר בעיות פרטיות של הנשים העגונות והפך לבעיה ציבורית. וייתכן שבשל ריבוי המקרים ושברון הלב של נשים אומללות אלו נוצר צורך אצל חכמי ההלכה למצוא פתרונות הלכתיים להתרת העגונות.

ד"ר יואל שילה

המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-l firstname lastname כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.